

IX./1. fejezet: Bevezetés

Mikortól számít a magzat embernek, s egyáltalán embernek tekinthető-e a magzat? Ki és mi alapján dönthet abban, hogy két beteg közül melyik kapja meg az életmentő kezelést, ha fogytán a gyógyszer? Milyen esetben kapcsolható le egy kómában lévő beteg a lélegeztető gépről? Kérhetem-e a halálba segítséget, ha súlyos beteg vagyok és a szenvedéseim elviselhetetlenek? Elfogadható-e az emberekkel és állatokkal való megkülönböztetett bánásmód? Emberkísérletnek számít-e a fogyasztható s genetikailag módosított növények elterjesztése? A *bioetika* az élő szervezetekkel kapcsolatos beavatkozásokat vizsgálja erkölcsi szempontból, elsősorban a tudományos és az egyéni érdekek konfliktusából adódó kérdésekben próbál kapaszkodókat nyújtani, azáltal, hogy alapkérdéseket vet fel és értelmez. *Célja a felhalmozódott tudás és technológia emberi közösség által elfogadható módon történő alkalmazása, tiszteletben tartva az egyén – többek között a betegek, kísérleti alanyok – jogait és érdekeit.*

Hogyan határozhatjuk meg az erkölcs fogalmát? A lelkiismeret-furdalás – ez a mindennapos érzés – bizonyítja, hogy működik bennünk egyfajta belső szabályozó erő, amelyet erkölcsnek nevezhetünk, egyfajta értékrendszer, amely különbséget tesz jó és rossz között, szabályozva mindennapi életünket. Az erkölcs olyan szabályok összessége, ami segít az egyénnek, a közösségben élő és cselekvő embernek eligazodni az őt körülvevő világban, hogy biztosítsa az adott társadalom harmonikus működését és fejlődését, hogy cselekedeteit a lehetőség szerinti legjobb szándékkal és minőségben végezze el. 1. Erkölcsstelennek tartjuk a Pápua Új-Guinea egyes törzsi társadalmában máig élő szokást, hogy idős hozzátartozóikat vagy harci ellenfelüket haláluk után elfogyasztják, hogy szellemük beléjük szálljon? A különböző testrészek elfogyasztásának kultikus jelentősége van, ennél a törzsnél a közösség erkölcsé alapjául a csoport transzcendentális hite szolgál. Példát adhat számunkra a vallásos hit és az erkölcsi világkép összefonódására, s a példából kitűnik, hogy a különböző kultúráknak különbözik az erkölcsé.

Az *etika* az erkölcsről vagy erkölcsi cselekedetről szóló tan, tanítás, illetve tudomány. Kérdésként merül fel, hogy vannak-e olyan, általánosan elfogadott és leírható alapelvek, alapértékek, amelyek az emberiséget egységesen jellemzik. Az **etika egyik célja olyan erkölcsi univerzálisák létrehozása**, amit egy emberi közösség általánosan elfogad, aszerint él és cselekszik. Az erkölcsös viselkedés törvénné válik, ez segíti az emberi csoportokat mindennapi életük, cselekedeteik alakításában. Minden vizsgálódás középpontjában az ember áll. Mi az emberiség célja? A humánusabb, „emberségesebb” társadalom kialakulása, amelyet fejlődési folyamatként kell elképzelnünk.

Mit tekinthetünk erkölcsi alapelveknek? Magyar társadalmunk alapvetően az úgynevezett zsidó-keresztény kultúrkörhöz tartozik, amelynek erkölcsi alaptételeit szerte a világon – sok esetben erőszakkal – terjesztették, elég csak a gyarmatosításokra, törzsi társadalmak erőszakos térítésére gondolni. Társadalmunk erkölcsi alapelveit legjobban a Tízparancsolat foglalja össze; a „ne ölj”, „ne lopj”, „tiszteld apádat és anyádat” parancsok erkölcsünk alapját képezik. Megfigyelhetjük, hogy az erkölcsi alapelvek általánosan

parancs vagy tiltás formájában fogalmazódnak meg, és ritkán indokolnak. Egyszerűbb volt az etikát tanulmányozó tudósok esete, amikor a vallás és az erkölcsi alapértékek egységet képeztek, de iparosodott világunkban (rétegzett társadalom, sok szubkultúra, különböző szokásrendszerek, hitek) az egymás mellett élő különböző értékrendszerek – főleg a huszadik században tapasztalt technikai forradalom és az orvostudomány robbanásszerű fejlődése – miatt az emberek értékrendje gyökeresen különbözik egymástól.

Kérdésként merül fel, hogyan cselekedjünk egy adott helyzetben, akarunk-e egyáltalán erkölcsösek lenni? **Az erkölcsös élet célja nemcsak az emberhez méltó élet feltételeinek megőrzése, hanem lehetőség szerinti javítása.** Valamennyien tapasztalhattuk, hogy az ember saját kultúrájából kiszakadva, nem érzi kötelezőnek magára nézve a megszokott normarendszert. Ebből látszik, hogy **az erkölcs részben tanult**, születésunktől fogva elsajátított érték, amelyet szüleink, nevelőink, környezetünk, a társadalom, amelyben élünk, adnak át nekünk, úgymond szocializálnak a közösségben való életre, a közösségbe való beilleszkedésre. Egy emberi csecsemő azáltal válik társadalmi lényvé, ha a társadalomban és a társadalom által nevelődik, így alkalma nyílik arra, hogy beilleszkedjen a társadalmi keretek közé, annak része legyen, és a közös normarendszer szerint éljen.

Életünk során folyamatosan döntéshelyzetbe kényszerülünk, szinte mindig nekünk kell határoznunk, ezt ritkán teszi meg más helyettünk. Ez adott helyzetben nagy egyéni felelősséggel jár, mivel döntésünk kihat saját életünkre, és befolyásolhatja más emberek sorsát. Az ember ideális esetben igyekszik mindig a lehető legjobb döntést hozni, ami a legtöbb jóval és a lehető legkevesebb rosszal jár. Az ember ösztönök, pillanatnyi hangulatok által befolyásolt, emocionálisan összetett lény, jó és rossz tulajdonságokkal. Nincs két egyforma ember, ezért elmondhatjuk, hogy minden emberi lény egyfajta szubjektum, a priori létező, ezt a tényt a közös neveltetés sem változtatja meg. Éppen ezért adott helyzetben minden egyes ember egyéni módon, saját habitusa által befolyásoltan dönt és cselekszik. Ebben áll az egyén autonómiája, az ember egyéni szabadsága. A döntést az ember magában mindig szabadon hozza meg, kérdés, hogy a külső, kényszerítő tényezők mennyire befolyásolhatják azt. Az erkölcsös embernek minden esetben legjobb lelkiismerete szerint kell döntenie, vagyis a szerinte létező legjobb döntést meghoznia. Ami viszont az egyén számára a lehető legjobb döntés, lehet, hogy embertársa számára nem a megfelelő megoldásnak tűnik.

IX./1.1.: Az etikai elmélet

Az erkölcsi problémák három lehetséges megközelítési módját emeljük ki. Röviden összefoglalva, a **deskriptív módszer** leírja mi az etika tárgya, azaz, mi „van”. A **preskriptív módszer** normákat ad, előírja, mik az etika alapelvei, az elérendő cél, azaz, mi „legyen”. A **metaetikai megközelítés** vizsgálja, értelmezi, és bírálja az elméleteket. A tárgyalás említett módjait általában nem tisztán, hanem kombinált formában alkalmazzák.

Immanuel Kant (1724-1804)
német filozófus, a német
idealizmus megteremtője

Mi az egyik oka a civilizációs
betegségek nagymértékű
elterjedtségének?

A bioetika alkalmazott, normatív etika. Az etikai elméletek két nagy csoportra oszthatók: a kanti elveken elindulva W.D. Ross a **kvázi-deontológiai megközelítést** képviselte. A deontológia szerint a szabályok abszolútak, betartásuk kötelező, még akkor is, ha ezzel egy adott esetben több rosszat okozunk, mint jót. Jeremy Bentham ezzel ellentétben az *utilitarizmus*, más néven **haszonelvűség** elméletének képviselője volt, az elmélet szerint a legerkölcösebb cselekedet minél több embernek minél több jót okozni, illetve az erkölcsi cselekedeteket hasznosságuk alapján kell megítélni (Nyíri Tamás 1994).

IX./1.2.: Természet és ember kapcsolata

Az emberi faj évmilliókon keresztül szoros kölcsönhatásban élt az őt körülvevő természettel. Alakítani kezdetben nem tudott rajta, hanem igyekezett alkalmazkodni hozzá. Szüksége volt ezért a természeti erőkbe vetett hitre, és kialakította a természetfeletiben való hitet, amely emocionálisan, érzelmileg is képessé tette az őt körülvevő világ magyarázatára és az őt sújtó csapások elviselésére. **A technika fokozatos fejlődésével azonban elindult egy folyamat, amelyben egyre kevésbé függött az ember a természeti környezettől**, mára pedig a nyugati civilizáció olyan mesterséges környezetet teremtett, amely gyökeresen más életformát követel a benne élő embertől.

Mivel ez az embernek nem természetes közege, nagyon nehezen alkalmazkodik hozzá, így az emberiségnek számos új problémával kell szembesülnie. A környezet nagymértékben megváltozott, de az ember alapvető természete biológiai értelemben lényegesen kevesebbet változott. Mivel az emberi szervezet nem képes ilyen gyorsan idomulni a megváltozott életfeltételekhez, számos tünettel reagál, gondoljunk például a civilizációs betegségek nagymértékű elterjedtségére, így a szívinfarktusra, a pánikbetegségekre vagy a dohányzás okozta daganatos megbetegedésekre.

IX./1.3.: Jog és erkölcs viszonya

A jogokra való hivatkozás hozzátartozott az etikai érveléshez egészen az ókori gondolkodókig visszamenően. Felismerték, hogy egyes államok törvényei lehetnek igazságtalanok, mert ellentétesek az ember természetes jogaival, amelyek tudatára a lelkiismeret ébreszt. Az emberi jogokra való hivatkozás csak a 17-18. századra vált az erkölcs, majd a politika területén jelentőssé. John Locke angol filozófus emelte ki elsőként az **élethez, a szabadsághoz, és a tulajdonhoz való jogot, mint emberi jogokat**. Az emberi jogok megítélése szintén társadalomfüggő fogalom. Az Egyesült Államok nyilatkozata egyenlő jogokat követel az embereknek, mégis, még az 1960-as években is, a mindennapi élet számtalan területén más jogokat biztosítottak az afroamerikai lakosságnak, mint a fehéreknek. Európában a második világháború idején az alapvető emberi jogokat sértették meg, pl. az élethez való jogot.

Az, hogy ki vagy mi minősül joganynak, nem egyszerű kérdés. **Az általános meghatározás szerint joga olyan lénynek van, aki értelmes megfontolásra és szabad döntésre képes**. Ebben az esetben a jogalanyok körét az emberekre korlátozzuk, és a jogok

Az általános meghatározás szerint joga olyan lénynek van, aki értelmes megfontolásra és szabad döntésre képes.

Mit jelent az, hogy kölcsönösségen alapuló jog?

egybeesnek az emberi jogokkal. Itt azonban felvetődnek azok a kérdések, miszerint rendelkezik-e jogokkal a magzat, vagy a lélegeztetőgéppel életben tartott, agyhalott ember, a skizofrén vagy más pszichés megbetegedésben szenvedő, korlátolt cselekvőképességű beteg, az értelmi fogyatékos vagy egy gyermek (Kovács József 1999). Minden esetben emberi lényekről van szó, de egyikük sem képes értelmes megfontolásra és szabad döntésre. Mivel az előbb felsoroltak emberek, ugyanolyan jogok kellene, hogy megillessék őket, mint a többi embert. Ugyanakkor felelősen nem, vagy korlátozott mértékben képesek az őket érintő kérdésekben dönteni, illetve megvédeni magukat, ezért az államnak kell ellátnia a jogvédelmüket.

Láthatjuk azonban, hogy a mindennapi életben valóban nem érvényesül az **egyenlő jog**. Az abortusz durva beavatkozás a magzat életébe, az ő érdekeit nem veszik figyelembe. Ugyanígy figyelmen kívül hagyhatják a gyermekek jogait, amikor helyettük nevelői döntenek, így ez a csoport sokkal inkább ki van szolgáltatva a társadalomnak, mint egy felnőtt, cselekvőképes ember. Ugyanakkor, ha a magzatnak ugyanolyan jogai vannak, mint a többi embernek, akkor ebben a felfogásban nem lehetne abortuszt végezni, még abban az esetben sem, ha a várandós anya életét veszélyezteti a magzata, mert az emberölés lenne. A magzat életéről általában az őt hordozó anya dönt, és az anyának is vannak jogai, például a saját teste fölött. Joga van-e a magzatnak más testét használni? Ez a kérdés gyakran felvetődik abortuszviták kapcsán (Blasszauer Béla 1995).

Másik jogértelmezés szerint azoknak vannak jogaik, akik vagy amik jutalmazhatók vagy büntethetők. Ebben az esetben az állatok is jogalanyoknak minősülnek. Ha a szenvedés képességét tekintjük alapnak, akkor a jogokat valamennyi érző lényre kiterjeszthetjük, de ezáltal kizárjuk, például egy érezni feltehetően nem tudó kómás beteget. Az állatok jogának kapcsán az állatkínzások és az ipari állattartás méltatlan körülményeit említhetjük leggyakrabban. A magyar állatvédelmi törvény büntethetővé tette az állatok kínzását, de kérdés, hogy milyen állatkísérletek engedhetők meg, hiszen a kísérletek sok esetben állatkínzást jelentenek.

A jog tárgya (tartalma) sem egyértelmű kategória. Ha az *érdekben* látjuk a jog alapját, akkor védenünk kell mindazt, ami az alany érdeke. Ezen az alapon az abortusz aligha engedhető meg, de az eutanázia akár jogszerű is lehet. Az, hogy kinek mi az érdeke, nagyon nehezen meghatározható fogalom. Egy egészséges felnőtt esetleg el tudja dönteni, hogy mi az érdeke, de a többi, fent említett csoportnál ez már nem egyértelmű. Bonyolult, sokszor megkérdőjelezhető jogrendszer gondoskodik ezért a különböző státuszú emberek vagy állatok jogairól. Mivel a törvények általánosan megfogalmazott tézisek, nehezen alkalmazhatók egyedi esetekben.

Az általánosan elfogadott jogértelmezés szerint a jogokat az emberekkel kapcsolatban értelmezhetjük, elismerve azt, hogy az ember életvilága kiterjed az őt körülvevő természetre éppúgy, mint embertársaira, akikkel közösséget alkot. A természeti lényeknek tehát nincsenek jogaik, de tárgyai az emberi jogoknak, így az ember védelme alatt állnak. A jogok az emberi alapszükségletekből, legitim kívánságokból vezethetők le, legyenek azok individuálisak vagy közösségiek. Eszerint, a

Maximilian Kolbe
(1894-1941) Katolikus pap,
aki Auschwitzban egy
többgyermekes családapá
helyett önként vállalta a
halált. 1982-ben a Pápa
szentté avatta

kölcsönösségen alapuló jog az egyik legalapvetőbb jog, amely alapján kielégíthetjük anyagi és szellemi vágyainkat anélkül, hogy másokat ugyanebben megsértenénk, illetve más személyeket jogaik gyakorlásában csak annyira gátolunk, amennyire azt magunkra nézve is megengedhetőnek tartunk.

A bioetikában felmerülő fontos kérdések egyike, hogy a jog, mint lehetőség **átruházható-e másra**. Az élethez való jog alapvető. Átruházható-e az élethez való jog másra? Mindannyian hallottunk olyan történeteket, amikor valaki vállalta a halált másvalaki helyett, mert például annak családja volt (Maximilian Kolbe). Számtalan irodalmi mű és film foglalkozik ezzel a témával, de ezek ritka, szélsőséges eseteknek tekinthetők. Életünket nem veszélyeztető esetekben, pl. vérünk vagy csontvelőnk egy részéről, egyik vesénkről, vagy májlebenyünkről lemondhatunk, ha ezzel megmenthetjük egy életveszélyben lévő ember életét.

De dönthet-e felelősen egy beteg, pl. a saját haláláról **eutanázia** formájában? Ez súlyos kérdés, s a kérdésre többféle válasz adható. Mi pontosan a beteg érdeke? Sok esetben más a beteg, a hozzátartozó, az őt kezelő orvos álláspontja. Egyes esetekben a beteg dönthet úgy, hogy olyan betegség esetén, ahol nincs esély gyógyulásra, elutasítja a további gyógykezelést, otthonában akar meghalni. Ezt egyesek **passzív eutanáziának** tekintik, hiszen a páciens nem kap meg olyan gyógykezelést, amely életét – ha csak rövid időre is – meghosszabbíthatja. Mások ezt úgy tekintik, hogy az orvos részéről **ez a páciens autonómiájának tiszteletén alapuló döntés**: nem kezeli a páciens, mert a páciens – élve jogaival – megfelelő információk birtokában lemond bizonyos orvosi beavatkozásokról.

A beteg egyes országokban dönthet úgy is, hogy szenvedéseit megváltó halálos adag morfiumot kér. Ez az úgynevezett **aktív eutanázia**, amely a legtöbb országban, s Magyarországon is tiltott (1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről), de Belgiumban és Hollandiában törvényes lehetőség. A kezelőorvosnak kötelessége ugyan a beteg életét a lehető legtovább meghosszabbítani, adott esetben a lehető legjobban ellátni reménytelen esetben is, ugyanakkor a páciens hozzátartozója kérheti, hogy vegyék le a lélegeztetőgépről a döntésképtelen, kómában szenvedő szerettét. **Láthatjuk, hogy az emberi jogok kérdése etikai szempontból mennyire bonyolult és összetett**, és adott helyzetben mindig egyéni döntések függvénye.

Vannak-e abszolút jogok? A választ megnehezíti, hogy egyes jogok abszolúttá tétele kizárhatja más vagy mások jogainak gyakorlását. Ha az élethez való jog abszolút, akkor a társadalomnak túrnie kell-e, pl. az ún. szociális lopást vagy a lakásfoglalást? Ezt kell tennie még azokban az esetekben is, amikor a tetteket felelősség terheli helyzetük romlásáért?

Általában az élethez és a szabadsághoz való jogot abszolútnak tekintik addig, amíg mások hasonló jogait nem sértik. Mások csak egyetlen negatív jogot tartanak abszolútnak, a kínzás tilalmát. Példaként említhetjük továbbá a szólásszabadság jogát. Minden demokratikus társadalomban alapvető jog, hogy szabadon gondolkodjam és szabadon véleményt nyilváníthassak. De hol a határa a szabad véleménynyilvánításnak? Sokak szerint ott, ahol mások érdekeit és érzéseit nem sérti a vélemény, de ez a jogkategória igen sok vitát szül a közéletben s a mindennapokban

Hol a határa a szabad
véleménynyilvánításnak?

is.

Láthatjuk, hogy az etika s a bioetika sok segítséget ad egy kérdés elemzésében, abban a folyamatban, ami a döntést megkönnyítheti, de sok esetben nincsenek egyértelmű válaszok, inkább a kérdések egyértelműek. A választ magunknak kell megtalálnunk, s ideális esetben sikerül közösségi konszenzust is kialakítanunk.

1. Hársing László (2001): Irányzatok az etika történetében. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest